

NAPJAINK ÜNNEPKULTÚRÁJA. NEMZETI ÉS KALENDÁRIS ÜNNEPEINK EMLÉKEZŐ RÍTUSAI*

BARNA Gábor

SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: barna@hung.u-szeged.hu

Kivonat: A hagyományos rituális év, amelyet évszázadokon keresztül egyfelől a keresztény ünnepek határoztak meg, másfelől pedig az egyéni, a családi és a helyi közösségi ünnepek, 1945 és 1956 között, a szocialista/kommunista évek alatt gyors változásoknak esett áldozatul. Az új ideológiának és hatalmi körülményeknek megfelelően egy teljesen új szerkezetű rituális évet hoztak létre, amelyet szocialista rituális évnék neveztek. Ezen már az 1956-os forradalom után bevezettek bizonyos változtatásokat. A keresztény ünnepek egy részét (karácsony, húsvét) ismét elismerték. A szocialista periódus a maga szocialista ünnepeivel mindazonáltal 45 évig tartott, amikor az 1989/1990-es politikai változások ebben is változásokat hoztak. Az 1990-es első szabad parlamenti választások után az első demokratikus parlament és kormány részben helyreállította Magyarországon a hagyományos keresztény rituális évet. A karácsony azonban teljesen kommercializálódott. A nagyon erősen szekularizálódott társadalom ismét elfogadta a pünkösödöt és néhány Mária-ünnepet. Új nemzeti ünnepek keletkeztek, mindenekelőtt az 1956-os forradalom ünnepe, amely a korábbi szocialista időszakban alternatív ünnep volt. A korábban meghatározó keresztény szemlélet mellett a pluralista társadalomban számos más világlátás is megjelent a maga ünnepeivel

Kulcsszavak: ünnep, emlékezet, hatalom, szocializmus, kereszténység, nemzeti és helyi ünnepek, az ünnepek társadalmi szerepe, az emlékezés rítusai

AZ ÜNNEP

Az ünnepek a rend és az állandóság érzését hozzák mindennapjainkba és a világba.¹ Az ünnep legfontosabb társadalmi és kulturális szerepe, hogy rendezzi az időt, és biztosítja a rendet.² Az emberek mindig különleges alkalmából ünnepelnek: emlékeznek valamire, vagy reménykednek valamiben.³ Az ünnep jelenné változtatja a múltat. A múlthoz való viszony formálja az emlékező csoport azonosságát. Az emlékezés a saját történelemre,

* A kutatást az OTKA K68325 számú pályázata támogatta.

¹ BÁLINT 1943.

² LEACH 2000: 101.

³ NYÍRI 1975: 140–141.

hitre, vallásra, illetve ennek jelenbe hozása formálja az azonosságtudatot. A kollektív identitást gyakran nem a mindennapi, hanem az ünnepi, szertartásos kommunikációval fejezzük ki.⁴ Az ünnep egyetértés a világgal: minden, ami van, jó, és jól van úgy, ahogy van.⁵

Andreas Bimmer német folklorista két csoportra osztotta az ünnepeket: közösségi és egyéni ünnepekre.⁶

Közösségi ünnepek*	Egyéni ünnepek
Nemzeti ünnep	
Helyi és regionális ünnepek a) ismétlődő regionális napok b) tartomány- vagy városalapításra emlékező ünnepnapok	
A munka ünnepei	Gyári ünnepek
Kalendáriumi ünnepek	Kalendáriumi ünnepek (a családban, társaságban stb.)
Az egyházi év ünnepei	Az egyházi év ünnepei (a családban)
Évfordulók	Évfordulók
Helyi ünnepek a) falunap, templombúcsú, lövészünnepek, találkozó b) városi ünnepek c) városrészi ünnepek	Formális és informális csoportok ünnepei a) egyesületi ünnepek (ha az egyesület nem szervez nyilvános ünnepet) b) családi ünnepek c) ünnepek barátok és ismerősök között

* Vannak egybeesések a táblázatban, és a két oszlop elemei kiegészítik egymást.

Karácsony, húsvét és pünkösd a legnagyobb egyházi ünnepeink. Ez a felsorolás nemcsak az ünnepek időrendjét mutatja, hanem a vallásgyakorlásban elfoglalt helyüket és fontosságukat is jelzi. Más szavakkal: karácsony lett a legnagyobb ünnepünk, ezt követi a húsvét, amelynek jelentőségét a karácsony háttérbe szorította, pünkösdöt pedig alig tartjuk számon. Nem volt ez mindig így. A korai kereszténységben eleinte csak a feltámadás ünnepét, húsvétot ünnepelték. Karácsony csak a 4. század végétől lett ünnep. Teológiailag pedig máig húsvét a legnagyobb keresztény ünnep. Húsvét fontosságának csökkenését, a karácsony jelentőségének növekedését a mindennapi vallásgyakorlásban a szakkutatás még nem vizsgálta kielégítően.

Az egyházi ünnepek megülésének ma számtalan különböző módja figyelhető meg a magyar társadalomban. Az ünneplő ember kilép a mindennapok világából, az idő megszokott folyásából, kilép létének térbeli és időbeli határai közül. Az ünnep megülése sokirányú kapcsolatokat teremt, relativizálja a munka és a mindennapok világát.⁷ Az ünnep kivételes idő, amikor örülünk az élet egészének, mert örülünk annak egy részének.

Az ünnepeknek napjaink posztmodern világában és komplex társadalmában is fontos szerep jut: az ünnep biztosítja a formális (szabályozó, alakító) tudást a csoporton és a tár-

⁴ BARNÁ 2006: 259.

⁵ NYÍRI 1975: 139.

⁶ BIMMER 1977: 40.

⁷ NYÍRI 1975: 140.

sadalmon belül. Az ünnep lehetővé teszi az egyén számára, hogy azonosuljon önmagával. Az ünnep ismétlődése lerombolja a határokat a „volt” és a „van”, azaz a múlt és a jelen között.⁸ Az ünnep egyesíti a létezés két idősíkját: az ünnep vertikális idejét és a mindennapok horizontális idejét.⁹

ÜNNEP, EMLÉKEZET, HATALOM

Az ünnep összeköti a múltat, a jelent és a jövőt, értelmet ad az emberi életnek. Az ünneplő ember összeköti a múltat a jövővel, tudomásul véve az idő rejtett dimenzióit is.¹⁰ Az ünnep történelemként jelenik meg az időben.¹¹

Egészen mostanáig a múlt nem egy sajátos történeti kutatási érdeklődés tárgya volt, hanem a fennálló rendszer tartóoszlopa, amely rögzíti, legitimálja és megerősíti, vagy éppen kibékíti és megváltoztatja az adott viszonyokat.¹²

Ünnepi rendünk az emlékezés különböző alkalmait renndezi és szervezi egészszé. Nyilvánvaló, hogy az az ünnepi rend a leghatékonyabb, amely ezeket az összetevőket egészszé szervezi, még hozzá egy nagyjából azonos világnézet alapján. Jó esetben az ünnepi rend elemei között a lehető legkisebb diszkrépancia van, a társadalom szélesebb rétegei vagy egésze elfogadja és átveszi, követi. Napjaink pluralista nemzetállamaiban azonban ritkán tapasztaljuk ezt.

Az adott hatalom meghatározó érdekei, törekvései mindig világosan visszatükröződnek az ünnepi rendben, amely az emlékezet rögzítője az időben. Maga a hatalom egyike az emlékezet meghatározóinak. Az állami ünnep alkalmat és lehetőséget teremt az állampolgárok, az egyének és a politikai hatalom kapcsolatának erősítésére. Az államszervezet ugyanis nemcsak egy adminisztratív intézmény, hanem a hatalomgyakorlás megjelenési formája is. Egy állam ünnepkultúrája megmutatja, hogy a hatalom milyen célokat állít a közösség elé. Egy adott kormányzat politikai kultúrája szintén megfigyelhető az ünnepekben. (Hogyan bírja ünneplésre az embereket, mely ünnepeket teszi kötelezővé.) Megfigyelhetjük, hogy a politikai vezetés képes-e érzelmi és intellektuális közösséget kialakítani a polgárokkal való együttgondolkodásban az ünnep kultúráján keresztül.¹³ Ezt kiválóan illusztrálják az ünnepekben bekövetkezett változások Magyarországon a 20. században, az állami és a vallási/egyházi ünnepek versengése és konfliktusai.

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK ÜNNEPEI

A 20. század első felének Magyarországon az ünnepek rendje nagymértékben egybeesett az európai katolikus ünnepek rendjével. Ez egy többrétegű rendszer volt, amelyet az állami, nemzeti, egyházi, gazdasági, természeti, egyéni, közösségi és foglalkozási össze-

⁸ ASSMANN 2000: 193.

⁹ ASSMANN 2000: 194.

¹⁰ NYÍRI 1975: 143.

¹¹ ELIADE 1996: 103–105; VÁRNAGY 1993: 356.

¹² RÜSEN 1999: 42.

¹³ ALDRIDGE 2008: 142.

tevők határoztak meg.¹⁴ Ebben az állandósult rendszerben egészen az 1948. évi kommunista hatalomátvételig nem történt nagyobb változás. A kommunisták első lépésként a katolikus ünnepeket zárták ki a nyilvános, munkaszüneti nappal elismert közösségi ünnepek köréből (1947-ben a szeplőtelen fogantatást, 1948-ban Gyertyaszentelő Boldogasszonyt, Nagyboldogasszonyt és Kisasszony ünnepét), majd 1949-ben megszüntettek néhány közös keresztény ünnepet (vízkereszt, áldozócsüörtök, Péter–Pál). Egyetlen régi (keresztény) ünnepként újév napja maradt meg. 1953-ban húsvét hétfőt törölték az ünnepek sorából. Karácsony másodnapja, majd pünkösd másodnapja 1954-ben került le a munkaszüneti napok listájáról. (Karácsony és húsvét második napját ünnepként csak az 1956-os forradalom után állították vissza.) Ezekkel a változásokkal egyidejűleg az említett évszázados ünnepeket is átértelmezték: karácsony „fenyőünnep” lett, Mikulás „Télapó”. Augusztus 20., Szent István napja korábban állami és egyházi ünnep is volt. Ez a nap az új rendszerben az új kenyér és a szocialista alkotmány ünnepe lett. A kommunisták az első magyar szent király és az államalapítás, az állami adminisztráció ünnepét az új kenyér és az 1949-ben bevezetett szocialista alkotmány ünnepévé tették.

A korábbi évtizedekben bevezetett nemzeti ünnepek is hasonló sorsra jutottak. Magyar és nemzeti, patrióta jellegük nem fért össze a szocialista internacionalizmus eszméjével. Március 15. a polgári forradalom és a Habsburg-ellenes 1848/1849-es szabadságharc emlékünnep maradt. Hivatalos ünneppé csak 1927-ben vált, és továbbra is nemzeti ünnepnek nevezték. 1951 után már nem volt munkaszüneti nap. A proletárdiktatúra államában egy idegen hatalom elleni nemzeti felkelés nem volt összeegyeztethető a szovjetbarát érzelmekkel. Az erős ellenállás a tilalommal szemben az 1956-os forradalomban is megmutatkozott: 1848 márciusának szimbólumai (piros–fehér–zöld lobogó vs. vörös zászló, Kossuth-címer vs. szocialista címer) nagy mozgósító erővel bírtak a forradalom alatt, ugyanígy a forradalom leverését követő időkben, vagy akár napjainkban is.

A régi ünnepek helyébe az új hatalom új ünnepeket vezetett be, amelyek saját ideológiáját reprezentálták. A minta a Szovjetunió volt, amely tudatos politikai cselekvés révén nagy hangsúlyt helyezett rítusrendszerére. A kommunista rendszer a racionalizmusra, materializmusra, ateizmusra és arra a feltételezésre épült, hogy a tudomány mielőbb győzedelmeskedik a vallás fölött. Az új ünnepei rítusok többségét ugyanakkor vallási rítusok pótlásaként, helyettesítéseként alkották meg.¹⁵ A rendszer részei a következők voltak: kalendáriumi ünnepek, az átmenet ünnepei, tömegfelvonulások, a vezetők (személyi) kultusza, szekuláris zarándoklatok helyei.¹⁶ Christel Lane szerint ez már politikai vallás volt.¹⁷

A kommunista párt és az állam nagyszámú foglalkozási vagy társadalmi „régéünnep-pel” helyettesítette a korábbi keresztény ünnepeket. Közöttük említhető a nőnap (március 8.), a néphadsereg napja (szeptember 28.), a gyermeknap, a pedagógusnap, a vasutasok napja, a bányásznap stb.

A szovjet mintát követve a családi élet is átpolitizálódott. Élénk propaganda kezdődött az egyházi vonatkozású ünnepek ellen. A keresztelő helyett bevezették a névadó ünnepséget, a templomi esküvő helyett a polgári házasságkötést, a temetésen pedig a pap és

¹⁴ BALINT 1943.

¹⁵ ALDRIDGE 2008: 153.

¹⁶ ALDRIDGE 2008: 153–157.

¹⁷ Idézi: ALDRIDGE 2008: 157.

a kántor helyett iskolai vagy gyári kórus énekelt. Haladónak lenni egyet jelentett az egyház- és vallásellenességgel. A hatalom könyörtelen fellépése a vallással és a nemzeti/patrióta ünnepekkel szemben jelzi, hogy miben látta a szocialista ideológia legfőbb ellenfeleit.¹⁸

Az 1956-os forradalom után, a politikai enyhülés éveiben bizonyos könnyítéseket vezettek be: húsvét hétfő és karácsony második napja például ismét munkaszüneti nap lett. Március 15., a nemzeti ünnep, a „legveszélyesebb” ünnep viszont csak iskolaszüneti nap lett. Az állam munkaszüneti napként elismerte újév napját, húsvét hétfőt, április 4-ét, május 1-jét és augusztus 20-át. 1969-ben március 21-ét, a rövid életű proletárdiktatúra, az 1919-es Tanácsköztársaság emléknapját is beemelték az ünnepi rendbe. A szándék az volt, hogy március 15., március 21. és április 4. összekapcsolásával létrehozzák az úgynevezett Forradalmi Ifjúsági Napokat, ezáltal is csökkentve március 15. szerepét.

Ünnepi kalendárium Magyarországon 1945–1989

Dátum	Név	Munkaszüneti nap	Megjegyzések
január 1.	újév	igen	
március 8.	nemzetközi nőnap	nem	
március 15.	az 1848-as forradalom emlékűnepe	nem	nemzeti ünnep, de munkanap; 1956 után tanítási szünet, kötelező iskolai foglalkozással
március 21.	a Tanácsköztársaság ünnepe	nem	1969-től bevezetve
április 4.	a felszabadulás ünnepe	igen	1950-től
május 1.	a munka ünnepe	igen	1949-től
augusztus 20.	az államalapítás ünnepe	igen	állami ünnep, az új kenyér ünnepe és az 1949-es (kommunista) alkotmány ünnepe
szeptember 29.	a Néphadsereg napja	nem	a magyar seregek győzelme az osztrák erők fölött Pákozdnál 1848-ban
október 6.	az aradi mártírok emléknapja	nem	a nemzeti gyász napja, a középiskolákban kötelező megemlékezésekkel
november 7.	a nagy októberi szocialista forradalom ünnepe	igen	1955-től munkaszüneti nap (csak 1956. november 7. volt munkanap)
december 25–26.	karácsony	igen nem	1950 és 1956 között fenyőünnep

A magyarok többsége nem tudott azonosulni a politikai hatalom által bevezetett szocialista ünnepekkel. Ez jól megfigyelhető volt az 1970-es években március 15. és október 23. alternatív megünneplése kapcsán, illetve azoknál a tüntetéseknél, amelyeket a szocialista hatóságok brutálisan levertek. Egyedül a nőnap és a piknikszerű május 1. lett elfogadott és népszerű. Ugyanakkor ez a körülmény mindkét ünnepi rendet erodálta: az emberek

¹⁸ ALDRIDGE 2008: 152–153.

visszaautasították a szocialista ünnepi rendet, de nem tudták megőrizni a hagyományosat, amely így – a szekularizációval párhuzamosan – kikopott az életükből, marginalizálódott, és részben elfelejtődött.

Az 1989/1990-es politikai rendszerváltás után új ünnepi rend jött létre. A szocialista és kommunista tartalmú ünnepek eltűntek, megerősödtek a nemzeti ünnepek, illetve a részben már szekularizálódott egyházi ünnepek. Új ünnepek is keletkeztek. Különleges hangsúlyt kapott március 15., augusztus 20. és október 23., amelyek korábban alternatív megemlékezések alkalmai voltak. Az állam és az egyház szétválasztása miatt az állam nem tolerálja az egyházi ünnepeket, de a hagyomány alapján munkaszüneti napként elfogadja a karácsonyt, húsvétot, pünkösdot és mindenszentek napját. Ezek az ünnepek vesztettek vallási és felekezeti jellegükből, és jórészt szekularizálódott, kommercializálódott ünnepek lettek.¹⁹ Ez különösen szembetűnő a karácsonyt megelőző vásárlási alkalmakon, a bronz-, ezüst- és aranyvasárnapokon. Mindenszentek ünnepének munkaszüneti nappá nyilvánítása megkönnyíti az elődök emlékének ápolását. Az elmúlt évtizedekben ez a nap sokat veszített katolikus jellegéből (gyertyagyújtás a temetői sírokon), és felekezetek fölötti ünnepévé vált. A katolikus egyház azonban több ünnepét (áldozócсутörtők, úrnappja) csak az ünnepet követő vasárnap tudja megtartani. (Közép-Európa több országában mindkettő munkaszüneti nap.)

A 2010-es áprilisi választások után, amikor a konzervatív jobboldal kétharmaddal került kormányra, bizonyos nemzeti/patrióta jellegű ünnepek bekerültek a munkaszüneti napok sorába: ilyen például június 4., az 1920-as trianoni békediktátum napja, amelyet „a nemzeti összetartozás napjává” nyilvánítottak.

Az új ünnepi kalendárium Magyarországon

Dátum	Név	Munkaszüneti nap	Megjegyzések
január 1.	újév	igen	
február 1.	a köztársaság napja	nem	
február 25.	a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapja	nem	megemlékezések a középiskolákban
március 15.	az 1848-as forradalom ünnepe	igen	nemzeti ünnep, 1989-től munkaszüneti nap, 1990-től hivatalos állami ünnep
	húsvét	igen	vasárnap és a következő hétfő
április 16.	a holocaust áldozatainak emléknapja	nem	2001-től megemlékezések a középiskolákban
május 1.	a munka ünnepe	igen	1949-től
	pünkösöd	igen	vasárnap és hétfő 1994-től
június 4.	a nemzeti összetartozás napja	nem	a trianoni békediktátum aláírásának emléknapja

¹⁹ DECHANT 2009.

Dátum	Név	Munkaszüneti nap	Megjegyzések
június 19.	a magyar függetlenség napja	nem	1991-től, miután a Vörös Hadsereg elhagyta Magyarországot
augusztus 20.	az államalapítás ünnepe	igen	nemzeti és állami ünnep, az új kenyér és az 1949-es (kommunista) alkotmány ünnepe
október 6.	az aradi mártírok napja	nem	a nemzeti gyász napja, megemlékezések a középiskolákban
október 23.	az 1956-os októberi forradalom ünnepe, a 3. magyar köztársaság kikiáltásának napja	igen	nemzeti ünnep
november 1.	mindenszentek	igen	
december 25–26.	karácsony	igen	

IRODALOM

ALDRIDGE, Alan

2008: *Religion in the Contemporary World. A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity Press.

ASSMANN, Jan

2000: *Zitathaftes Leben. Thomas Mann und die Phänomenologie der kulturellen Erinnerung*. In: *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München: Verlag C. H. Beck, 185–209.

BÁLINT Sándor

1943: A parasztélet rendje. In: BARTUCZ Lajos (szerk.): *A magyar nép*. Budapest, 201–248.

BARNA Gábor (szerk.)

2006: *1956 – Emlékezés és emlékezet*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 17. Szeged.

BIMMER, Andreas

1977: Typisierung gegenwärtiger Feste. *Blätter für Volkskunde* 1977. 4., 38–48.

DECHANT, Dell

2009: *The Sacred Santa. Religious Dimensions of Consumer Culture*. Cleveland: The Pilgrim Press.

ELIADE, Mircea

1996: *A szent és a profán*. Budapest: Európa, 61–106.

LEACH, Edmund

2000: Két tanulmány az idő ábrázolásához. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Az idő antropológiája*. Budapest: Osiris, 85–103.

NYÍRI Tamás

1975: Homo festivus. In: SZENNAY András (szerk.): *Régi és új a liturgia világából*. Prof. Radó Polikárp OSB 1899–1974 emlékének. Budapest, 138–163.

RÜSEN, Jörn

1999: A történelem retorikája. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. n. p. 39–50.

VÁRNAGY Antal

1993: *Liturgika*. Budapest: Lämpás Kiadó.